

Μνήμων

Τόμ. 41 (2024)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΩΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Η δική του Καραϊσκάκη, Μια απόπειρα επαναπροσέγγισης ● ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΛΟΥΚΗΣ, Ο αντιαλληλοισμός στο ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ● ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΤΑΚΗΣ, Προς όφελος της Αυτοκρατορίας: η διαχείριση της μουσουλμανικής κοινότητας Δοδεκανήσων από τους Ιταλούς (1923-1939) ● ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΗΡΟΥΝΙΑ, Οφείες της εργασιακής και κοινωνικής ζωής των εργατριών στην κλωστούφαντουργία «Μουταλάσκη» κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου ● ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Το ζήτημα της προστασίας της μητέρας και του παιδιού σε διεθνείς και περιφερειακές πρωτοβουλίες την περίοδο του Μεσοπολέμου. Ο λόγος των ελληνίδων σοσιαλιστριών ● ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, Η αίζουλη οικογένεια: Διαχείριση προσωπικού και πατερναλιστικές πρακτικές στη βιομηχανία οικιακών ηλεκτρικών συσκευών Ιζόλα, 1951-1977

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ Α. ΒΑΛΧΟΣ, Κυνήγι στη νεότερη Ελλάδα, ένας ιστοριογραφικός άγνωστος ● ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΑΙΚΑ, Μια αναθεώρηση του «Ο Αναστάσιος Πολυζωίδης και η Ελληνική Επανάσταση», *Μνήμων* 1 (1971), σ. 23-52

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Χρήστος Λούκος, Δημήτρης Δημητριάδης, Βασιλική Θεοδώρου, Έφη Αβδελά, Κώστας Τσιμπάκης, Λάμπρος Φλιτούρης, Γεώργιος Α. Ναθαναήλ, Μάνος Αυγερίδης, Μαργαρίτα Λιάγγα

41

ΑΘΗΝΑ 2024

Ελβετικού φιλελληνισμού τεκμήρια

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.41237](https://doi.org/10.12681/mnimon.41237)

Copyright © 2025, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ. (2025). Ελβετικού φιλελληνισμού τεκμήρια. *Μνήμων*, 41, 180-189.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.41237>

Ελβετικού φιλελληνισμού τεκμήρια

- *Μικρό σύγγραμμα προς το ποίμνιο του εφημέριου Müller στο Embrach ή Μερικοί λόγοι για τους οποίους ο Ελβετός οφείλει, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο πολίτη του κόσμου, να εύχεται και να χαιρετίζει την ευτυχή κατάκτηση μιας ευγενούς ελευθερίας για τους Έλληνες*, μτφρ. Δημ. Τσελεπής, σχόλια Μαριάννα Χάλαρη, Αθήνα, Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 2022, 124 σ.
- *Γεωργάκης Ολύμπιος. Ένα κλωνάρι δακρύων στον τάφο των πεσόντων Ελλήνων, φυτεμένο από τον Ludwig Stuckert*, μτφρ. Δημ. Τσελεπής, σχόλια Μαριάννα Χάλαρη, Αθήνα, Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 2022, 69 σ.
- *Juste Olivier, Ο Μάρκος Μπότσαρης στο όρος Αράκυνθος*, μτφρ. Δημ. Τσελεπής, σχόλια Παναγιώτα Παναρίτη, Αθήνα, Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 2022, 61 σ.
- *Επίσημα έγγραφα για τις αποστολές βοήθειας προς την Ελλάδα από τον Eynard. για την κατάσταση της Ελλάδας κατά τα τέλη Ιουλίου 1826*, I, μτφρ. Δημ. Τσελεπής, σχόλια Παναγιώτα Παναρίτη, Αθήνα, Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 2022, 89 σ.
- *Επίσημα έγγραφα για τις αποστολές βοήθειας προς την Ελλάδα από τον Eynard. Δημοσιευθέντα από την Υπέρ των Ελλήνων Επιτροπή της Γενεύης*, II, μτφρ. Δημ. Τσελεπής, σχόλια Παναγιώτα Παναρίτη, Αθήνα, Ιστορική Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 2022, 124 σ.

Η απόφαση της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος να εντάξει στο πρόγραμμα δράσεών της για την επέτειο των 200 χρόνων από την Επανάσταση του 1821 και μια «Φιλελληνική Σειρά», με μεταφράσεις κειμένων της εποχής, πιστεύω ότι συμβάλλει όχι μόνο στην απόδοση μιας οφειλής στους φιλέλληνες αλλά και στην κάλυψη ενός ανεξήγητου, ακατανόητου –θα 'λεγε κανείς– κενού στην ιστοριογραφία για το 1821.¹ Πράγματι τα φιλελληνικά κείμενα, τα κείμενα ανθρώπων που ήρθαν, γνώρισαν τους Έλληνες, κινδύνευσαν και πολέμησαν μαζί τους σε μια κρίσιμη ώρα της ιστορίας τους, δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά, δύο αιώνες μετά την αρχική έκδοσή τους. Μαρτυρίες, αφηγήσεις, περιηγητικά βιβλία, πολεμικά και υποστηρικτικά φυλλάδια, κείμενα κριτικής αποτίμησης ή και οργίλης απογοήτευσης, είχαν όλα σχεδόν την ίδια τύχη· παρέμειναν όχι μόνο αμετάφραστα στα ελληνικά αλλά και επιλεκτικά, μόνο, γνωστά στο ελληνικό κοινό. Υπάρχουν, βέβαια, εξαιρέσεις αλλά η γενική εικόνα φέρει, νομίζω, τη σφραγίδα της απουσίας.

Γιατί άραγε; Το κόστος μετάφρασης και έκδοσης των ξενόγλωσσων έργων και οι δυσκολίες ενός τέτοιου εκδοτικού εγχειρήματος λειτούργησαν αποτρε-

1. Μια αρχική μορφή του παρόντος κειμένου παρουσιάστηκε σε εκδήλωση που διοργανώθηκε στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, στις 23 Μαΐου 2022.

πτικά. Αλλά, νομίζω, δεν ήταν αυτά ο κύριος λόγος. Κέρδισαν την προτίμηση των ιστοριογράφων και των αναγνώστων τα απομνημονεύματα των Ελλήνων; Η αντίληψη ότι (δεν ξέρουν οι ξένοι) ή ότι δεν τους έχουμε ανάγκη, επικράτησε; Πάντως οι φιλελληνικές εκδόσεις, παρέμειναν κατά κανόνα αμετάφραστες, περιορισμένες στους γνώστες ξένων γλωσσών, αναγνώστες της Γενναδείου και μιας-δυο ακόμη Βιβλιοθηκών.

Η πρωτοβουλία λοιπόν της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος να δημιουργήσει μία ειδική σειρά πολύ καλών μεταφράσεων φιλελληνικών κειμένων, εύχρηστων και εμπλουτισμένων με τα κατάλληλα εργαλεία, αποτελεί συνεισφορά στις νεοελληνικές σπουδές. Ιδιαίτερα η έκδοση τίτλων από τα γερμανικά ή από τη βιβλιοπαραγωγή μικρότερων χωρών ανοίγει εξ υπαρχής ένα βατό δρόμο επικοινωνίας με κείμενα ελάχιστα γνωστά στο ελληνικό, τουλάχιστον, κοινό.

Στη χορεία αυτή ανήκουν και μια σειρά ελβετικά φιλελληνικά φυλλάδια, τέχνα του ρωμαλέου φιλελληνικού κύματος που πλημμύρισε την Ελβετία στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, αφήνοντας αισθητό το ίχνος του και στην εκεί βιβλιοπαραγωγή. Ο Jean Gabriel Eynard και ο Johann Jacob Meyer είναι ίσως οι πιο εμβληματικές φυσιογνωμίες του ελβετικού φιλελληνισμού, εκφραστές διαφορετικών πολιτικών και κοινωνικών προφίλ και επιλογών ζωής. Είναι όμως δύο προσωπικότητες, ανάμεσα σε πολλές άλλες, που εντάχθηκαν στο πνευματικό και πολιτικό αυτό ρεύμα. Απτά και χαρακτηριστικά δείγματα γραφής του είναι και τα έντυπα που έχουν συμπεριληφθεί στην εκδοτική αυτή πρωτοβουλία που αποτελεί καρπό ελληνοελβετικής συνεργασίας, καθώς συνέδραμε ενεργά η Ελβετική Ένωση Φίλων Βιβλιοθήκης της Ανδρίτσαινας. Η μετάφραση από τη γερμανική και τη γαλλική γλώσσα από τον κ. Δημήτριο Τσελεπή, η επιστημονική επιμέλεια από την κ. Παναγιώτα Παναρίτη, τα κατατοπιστικά και διευκρινιστικά σχόλια, τα γλωσσάρια και τα ευρετήρια από την ίδια και την κ. Μαριάννα Χάλαρη, παρέχουν στον σημερινό αναγνώστη τον εξοπλισμό, ώστε να αναμετρηθεί με κείμενα ενίοτε κρυπτικά και δύσκολα στην κατανόηση. Η επιλογή της δίγλωσσης έκδοσης, καθώς και η προσθήκη σε φωτομηχανική αναπαραγωγή σελίδων του πρωτοτύπου, προσφέρουν μια οπτική εμπειρία των πρώτων εκδόσεων, που ιδιαίτερα για τη φύση των εντύπων αυτών, τα οποία αποτέλεσαν εργαλεία μαζικής διάδοσης ιδεών, είναι, νομίζω, αναπόσπαστο στοιχείο της ταυτότητάς τους.

Το φυλλάδιο του εφημέριου Johann Heinrich Müller εκδόθηκε στα γερμανικά, το 1822, στη Ζυρίχη και απευθύνεται καταρχήν στο πλήρωμα της εκκλησιαστικής του ενορίας στο Embrach· δεν περιορίζεται όμως μόνο σε αυτό. Αντλώντας πληροφορίες από το περιεκτικό εισαγωγικό κείμενο της Π. Παναρίτη, το φυλλάδιο αυτό συμπαρατάσσεται με μία σειρά σύντομων και εύληπτων συγγραμμάτων που εκδόθηκαν στα πρώτα χρόνια της Επανάστασης, με πρωτοβουλία φιλελληνικών κύκλων και την ενεργό συνδρομή εφημέριων τοπικών

εκκλησιών. Στόχος η δημιουργία ενός ευθύβολου κηρύγματος με ευρεία εμβέλεια και ισχυρή έδραση στα χριστιανικά και φιλελεύθερα ιδεώδη ενός κειμένου που θα ενημερώσει αλλά και θα κινητοποιήσει τους αναγνώστες, αφού η οικονομική στήριξη του ελληνικού Αγώνα από όλους τους Ελβετούς είναι βασικό αιτούμενο. Η μέθοδος των ερωταπαντήσεων και της επανάληψης που αξιοποιεί ο συγγραφέας, είναι πολύ βοηθητική για την επίτευξη του σκοπού του, ιδιαίτερα μιας και απευθύνεται σε λαϊκό κοινό.

Είναι ένα κείμενο που επιχειρεί να συνδυάσει τη θρησκεία με την πολιτική, θεωρώντας ότι οι επιταγές της πρώτης –στην ανάγνωση τουλάχιστον του Muller– οφείλουν να υπηρετούνται από τη δεύτερη. Προτάσσονται έτσι θέσεις όπως το ότι ο Τούρκος είναι «άλλος» πολιτισμικά και θρησκευτικά από τον χριστιανό Ευρωπαίο και συνεπώς από τον Έλληνα· ότι το Ισλάμ και το Κοράνι εκτρέφουν το μίσος· ότι η χριστιανική Ευρώπη, ως μη ώφελλε, έχει εγκαταλείψει τους αδελφούς που υποφέρουν στα χέρια αλλόθρησκων κατακτητών. Επίσης, οι ευρωπαίοι ηγεμόνες είναι υπεύθυνοι για την αδράνεια στην αντιμετώπιση των Τούρκων και την επέκτασή τους από την Ασία στην Ευρώπη. Στην αντίληψη αυτή η Ελληνική Επανάσταση δεν έχει σχέση με τις πολιτικοκοινωνικές εξεγέρσεις που συνταράσσουν τα ευρωπαϊκά εδάφη. Σε αυτήν πρόκειται για κάτι διαφορετικό και σπουδαίο. Δεν είναι απλή επιθυμία αλλά καθήκον των χριστιανών Ευρωπαίων να απελευθερώσουν τους χριστιανούς Έλληνες. Μπροστά σε αυτό το υπέρτερο καθήκον, το δόγμα (καθολικό, ορθόδοξο, λουθηρανικό) είναι ασήμαντο· προέχει η πίστη του χριστιανού. Οι λειτουργικές διαφορές δεν έχουν σημασία, από τη στιγμή που οι άνθρωποι είναι χριστιανοί· το αποδεικνύουν περίτρανα οι Ελβετοί που ζουν ειρηνικά παρά τις μεταξύ τους δογματικές αποκλίσεις.

Διάχυτος, βέβαια, στον λόγο του Müller είναι ο θαυμασμός για τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, το έργο των οποίων πιστεύει ότι έχει σημασία για τη χριστιανική πίστη και την Εκκλησία της Ελβετίας. Για να καταστήσει ξεκάθαρους στον ελβετό αναγνώστη τους λόγους συμπάραστασης στον ελληνικό Αγώνα, συγκροτεί έναν κατάλογο όπου περιλαμβάνονται: 1) η χριστιανική θρησκεία, 2) το έμφυτο αίσθημα ελευθερίας, 3) η οφειλή και το όφελος της

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος

Johann Heinrich Müller
Μικρό σύγγραμμα
προς το ποίμνιο του εφημέριου
Müller στο Embrach

Αθήνα 2022

Ελβετίας από τον επιστημονικό διαφωτισμό, που είναι παιδί της ελληνικής αρχαιότητας, 4) το κέρδος από το εμπόριο με την Ανατολή, αν αυτό περάσει στα χέρια των Ελλήνων, 5) η χαρά από την αναβίωση της Ελλάδας, στ) η γενικότερη συνδρομή στην απελευθέρωση ενός χριστιανικού λαού, για τα δεινά του οποίου δεν είναι άμοιροι ευθυνών και οι μονάρχες της Ευρώπης.

Ο Müller προτάσσει διάφορες φρικαλεότητες που διαπράττουν —ή υποτίθεται ότι διαπράττουν οι Τούρκοι— προβάλλει επίσης τη διάχυτη ανασφάλεια και τον φόβο που βιώνουν οι υπόδουλοι χριστιανοί. Ο δικαιολογημένος, φυσικός πόθος για την ελευθερία —την οποία οι Ελβετοί απολαμβάνουν στη χώρα τους— αποτελεί σταθερά που επανέρχεται στο κήρυγμά του. Το ίδιο και τα πάθη όσων την στερούνται ζώντας υπό οθωμανικό ζυγό. Ο συγγραφέας επιλέγει να ολοκληρώσει το κείμενό του με μια πρακτική οδηγία στους αναγνώστες του. Ένα υπόδειγμα παράκλησης, έμμετρης προσευχής προς τον Θεό για τους Έλληνες, την οποία μπορεί να κάνει κάθε Ελβετός πριν πέσει στο κρεβάτι του για ύπνο. Εκτείνεται σε 13 στροφές των 8 στίχων.

Τον ποιητικό λόγο επέλεξαν για να εκφράσουν τις απόψεις και τα αισθήματά τους προς την Ελληνική Επανάσταση δύο άλλοι ελβετοί φιλέλληνες. Ο 19ος αιώνας είναι ο αιώνας της ποίησης· της υψηλής, της μεγάλης ποίησης. Αλλά ο ποιητικός λόγος, ο ποιητικός τρόπος, παραμένει πρόσφορο γλωσσικό εργαλείο αφήγησης. Η συναισθηματική ένταση του ποιητή απαντά τις όμοιες υφής υποδοχές του αναγνώστη, τον συγκινεί, τον ενθουσιάζει, τον κινητοποιεί. Ο κ. Τσελεπής και η κ. Παναρίτη παρέχουν πληροφόρηση για τους δύο συγγραφείς, τα έργα, την εποχή, τους τιμώμενους ήρωες.

Χρονικά προηγείται το ποίημα «Γεωργάκης Ολύμπιος». Ο Ludwig Karl Stuckert το εξέδωσε, το 1822, στη Βασιλεία, σε γερμανική γλώσσα. Ιερέας και δάσκαλος στο θεολογικό παιδαγωγικό γυμνάσιο *Padagogium* στο Lorrach, ξακουστό κέντρο της ελληνικής παιδείας, συνέθεσε —όπως σημειώνει ο ίδιος στη β' έκδοση του ποιήματος, το 1827— το αφιερωμένο στον Γεωργάκη ποίημα, τον Δεκέμβριο του 1821, υπό την έμπνευση και την ψυχική φόρτιση που του δημιούργησε η είδηση του ηρωικού θανάτου του, τον Σεπτέμβριο του 1821 στη Μονή Σέκκου, στη Μολδαβία. Οι στίχοι δεν αποδίδουν τα γεγονότα με ακρίβεια, φανερώνουν όμως την ισχυρή επίδραση του ήρωα.

Ο Ολύμπιος, από κλέφτης ή ενίοτε αρματολός στην αυλή του Αλή πασά, εντάσσεται τελικά στον ρωσικό στρατό ως αξιωματικός. Αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα επιλογής ζωής στην εποχή των επαναστάσεων, των Ναπολεόντειων πολέμων· γενικότερα των αναταραχών και των πολέμων. Στα χρόνια αυτά υπήρξε έντονη ζήτηση έμπειρων στρατιωτικών, ενώ σημειώνονταν απότομες αυξομειώσεις, ανάλογα με τις εξελίξεις στα εκάστοτε πολιτικά και πολεμικά μέτωπα. Οι ανάγκες αυτές σε συνδυασμό με τις τοπικές παραδόσεις και δεξιότητες δημιούργησαν περιοχές-δεξαμενές πολεμικών ανδρών (το Σούλι, η Μάνη, η Χειμάρρα, τα Ψαρά, η Ύδρα, τα Σφακιά είναι μερικές από τις πιο γνωστές με

ειδίκευση στην ξηρά ή στη θάλασσα). Η μετάβαση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, στη Μαύρη Θάλασσα, στην Οδησό, στη Ρωσία, είναι μία από τις δύο ισχυρές επιλογές των έμπειρων στα όπλα πολεμιστών (η άλλη επιλογή ήταν τα Επτάνησα). Οι κλέφτες και οι αρματολοί του Ολύμπου ήταν και αυτοί εμπειροπόλεμοι. Καθοριστική για την τύχη τους ήταν η σχέση τους με τον Αλή πασά. Το δρομολόγιο του βίου, επομένως, του Γιωργάκη Ολύμπιου δεν ήταν βέβαια εκείνο ενός μέσου ανθρώπου της εποχής αλλά ήταν συμβατό με τις επιλογές ενός ανθρώπου των όπλων.

Οι Ελβετοί υπήρξαν οικείοι με τους μαχητές του Αλέξανδρου Ύψηλάντη. Τους τελευταίους μήνες του 1822 ομάδες προσφύγων, υπολείμματα της ένδοξης ηττημένης στρατιάς του, ξεκινούν από την Οδησό ένα μακρύ χερσαίο ταξίδι χιλιάδων χιλιομέτρων. Στόχος να φθάσουν σε κάποιο ευρωπαϊκό λιμάνι, κυρίως τη Μασσαλία, προκειμένου κατόπιν να περάσουν στην Ελλάδα. Για κάποιους από αυτούς οι ελβετικές πόλεις παρείχαν πρόσκαιρο φιλόξενο καταφύγιο.² Οι διηγήσεις τους προφανώς τόνωσαν τον φιλελληνικό ζήλο των Ελβετών. Μέσα σε αυτές ξεχωριστή θέση θα είχε και ο τραγικός θάνατος του Γιωργάκη Ολύμπιου. Βιβλία επίσης που τυπώθηκαν στην Ελβετία εξιστορούν τη δράση του. Για παράδειγμα ο Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός στο βιβλίο του που εκδόθηκε στη Γενεύη το 1828, του αφιερώνει 6 σελίδες.³ Ο ίδιος κάνει λόγο και για τον θάνατο του Ελβετού Bordier από τη Γενεύη στο Δραγατσάνι· αποφαίνεται: «Θυσιάστηκε για μια υπόθεση ξένη, αλλά ωραία και δίκαιη».

Ο θάνατος του Γιωργάκη συγκεντρώνει χαρακτηριστικά που επέτρεπαν να μετατραπεί σε σύμβολο:

2. Μοναδική είναι η εικονιστική απόδοση των προσώπων των αγωνιστών, που έγινε κατά την παραμονή τους στην Ελβετία και περιλαμβάνεται στο πρόσφατα εκδοθέν βιβλίο του Γεωργίου Ι. Γκέκου, *Η επιστροφή. Αγωνιστές του Α. Ύψηλάντη στον δρόμο για την Ελλάδα 1822/1823*, Αθήνα 2019.

3. Jacovaky Rizo Neroulos, *Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l'Empire d'Orient*, Γενεύη 1828, σ. 324-329.

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος

Ludwig Stuckert
Γεωργάκης Ολύμπιος
Ένα κλωνάρι δακρύων
στον τάφο των πεσόντων Ελλήνων

Αθήνα 2022

- α) Το ρομαντικό στοιχείο. Κλέφτης, δρα πέραν των συνόρων, κοσμοπολίτης του πολέμου και της εξέγερσης (μετακινείται στη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, τη Σερβία, τις Ηγεμονίες, τη Ρωσία), άνθρωπος των όπλων, μετέχει εθελοντικά στον στρατό του Αλ. Υψηλάντη, σκοτώνεται ηρωικά, σχεδόν αυτοκτονεί.
- β) Η θρησκευτική διάσταση. Χριστιανός που, όταν βρίσκεται αποκλεισμένος σε ένα ιερό χώρο (μοναστήρι), παίρνει μαζί του στον θάνατο αλλόθρησκους / μουσουλμάνους.
- γ) Το μοτίβο της αυτοθυσίας. Η επιλογή της πυροδότησης των πυρομαχικών, η ανατίναξη, προκειμένου να μην σκλαβωθεί, να μην πεθάνει στα χέρια των εχθρών, συγκινεί και μιλά στον ψυχισμό των Ευρωπαίων.

Ο ηρωικός θάνατος είναι το κινούν αίτιον και για τη σύνθεση του βραβευμένου ποιήματος του νέου, τότε, ποιητή Juste Olivier, *Ο Μάρκος Μπότσαρης στο όρος Αράκυνθος*, το οποίο εκδόθηκε στη Λοζάνη, στα γαλλικά, το 1826. Ο Μπότσαρης κέρδισε με τον θάνατό του συμβολική διάσταση πέραν των ελληνικών συνόρων. Όπως έχει δείξει η πρόσφατη θεματική βιβλιογραφία και οι επιμελητές του τόμου, ο σουλιωτής οπλαρχηγός κατέστη ένα από τα πιο αναγνωρίσιμα πρόσωπα της Ελληνικής Επανάστασης.

«Επολεμοκτονήθη», γράφει –πλάθοντας μια λέξη που μάλλον δεν είχε μετέπειτα τύχη– ο πρώτος βιογράφος του και αυτοχαρακτηριζόμενος συναγωνιστής του, Γεώργιος Γαζής, σε μια σύντομη υμνητική βιογραφία του, που εξέδωσε μόλις το 1828.⁴ Και η φήμη του εδράζεται στον χαμό του σε μάχη στο Κεφαλόβρυσο, στις 9 Αυγούστου 1823· τροφοδοτείται νομίζω όμως και από ορισμένα άλλα χαρακτηριστικά. Καταρχάς, ο Μάρκος Μπότσαρης είναι εκπρόσωπος των Σουλιωτών, μιας εθνοτοπικής ομάδας φημισμένης, από τα χρόνια του Αλή πασά, για το θάρρος της, τη μαχητικότητά της και το πνεύμα αντίστασης. Κατόπιν, σκοτώνεται νέος, πολεμώντας· έχει μάλιστα ξεχωρίσει στη μάχη του Πέτα, τον Ιούλιο του 1822, σε μια στρατιωτική ήττα, όπου χάθηκαν πολλοί φιλέλληνες. Οι τελευταίοι πρέπει να συνέδραμαν στη διάδοση της δόξας του στους φιλελληνικούς κύκλους των χωρών τους. Γρήγορα μάλιστα κυριαρχεί η προβολή του ως σύγχρονου παράλληλου του Λεωνίδα της Σπάρτης, μια σύγκριση που επιλέγει ο F. C. H. L. Rouquerville και προτάσσεται και στην παρούσα έκδοση.

Το ποίημα του Olivier σφραγίζεται από τη δική του νιότη. Γεμάτο ενθουσιασμό, έξαψη, ρομαντισμό, φιλελληνικό πάθος, με μια διαρκή αντιστοίχιση της Ελληνικής Επανάστασης με την κλασική αρχαιότητα. Η υπεράσπιση της χριστιανικής πίστης, ο αγώνας κατά των τυράννων και η αγάπη για την ελευθερία είναι ιδέες που επανέρχονται στους στίχους του. Θέλει να κινητοποιήσει τους αναγνώστες· ελάχιστα όμως διηγείται τα κατορθώματα, ακόμη και τον

4. Γεώργιος Γαζής, *Βιογραφία των ηρώων Μάρκου Μπότσαρη και Καραϊσκάκη*, Αίγινα 1828, σ. 9.

θάνατο του Μπότσαρη. Πλάθει μια ηρωική μορφή όχι για να αποδώσει ποιητικά την πραγματικότητα αλλά για να μιλήσει στο θυμικό του αναγνώστη. Αγκιστρώνεται όμως σε υπαρκτούς ανθρώπους. Ο Κανάρης, ο Νικηταράς, ο Κολοκοτρώνης, ο Αθανάσιος Καρπενησιώτης, ο Γιωργάκης Ολύμπιος εμφανίζονται στους στίχους του. Το ίδιο και εμβληματικοί τόποι που υπέστησαν δεινά από τους Τούρκους: η Χίος αλλά και η Πάργα, με έναν υπαινιγμό για τον ρόλο των Άγγλων κατά την παράδοσή της στον Αλή πασά.

Στο ίδιο φιλελληνικό κλίμα αλλά σε άλλο ύφος ανήκουν δύο αδελφά, συμπληρωματικά φυλλάδια. Και στα δύο δημοσιεύονται επίσημα έγγραφα σε γαλλική γλώσσα: μέρος της αλληλογραφίας με τον Jean Gabriel Eynard, στο πλαίσιο της έντονης φιλελληνικής δράσης του ως επικεφαλής των φιλελληνικών επιτροπών στην Ελβετία και αλλού. Τα έγγραφα του πρώτου φυλλαδίου χρονολογούνται τον Ιούλιο του 1826 και του δεύτερου από αρχές Αυγούστου μέχρι τέλη Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Η αποτίμηση της συνεισφοράς του Eynard στον ελληνικό Αγώνα –ενδεχομένως και ως έκφραση ανταπόδοσης προς τον φίλο του, Ιω. Καποδίστρια, για την προσφορά του στην Ελβετία– νομίζω περιλαμβάνεται ακόμη στα αιτούμενα της ιστορικής έρευνας. Διατρέχοντας πάντως κανείς τα τεκμήρια των δύο διαδοχικών εκδόσεων συνειδητοποιεί το μέγεθος της οικονομικής βοήθειας, την αφοσίωση, την ενέργεια, τις δεξιότητες που πρόσφερε ο Eynard για την εκπλήρωση του φιλελληνικού του οράματος: βεβαίως και την αξία της προσφοράς των ελβετών πολιτών. Οι διαδρομές που πήρε η ιστοριογραφία για το 1821 και οι επιλογές που επικράτησαν για την αφήγηση της ιστορίας της Επανάστασης, πιστεύω δεν επέτρεψαν σε προσωπικότητες, όπως αυτή του Eynard, να αναδειχθούν στον βαθμό που τους αντιστοιχεί στην αξία του έργου τους. Το πολεμικό επισκίασε το θεσμικό: συνήθως, άλλωστε, έτσι γίνεται. Ο Eynard τιμήθηκε από την πολιτεία, από πολιτιστικούς και πνευματικούς φορείς της χώρας, αλλά είναι αμφίβολο αν αναγνωρίζεται από το ευρύτερο ελληνικό κοινό.

Και στα δύο φυλλάδια δημοσιεύονται επίσημα έγγραφα ή επιστολές που ανταλλάχθηκαν στο πλαίσιο της δράσης των φιλελληνικών επιτροπών της Ελ-

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος

Juste Olivier

Ο Μάρκος Μπότσαρης
στο όρος Αράκυνθος

Αθήνα 2022

βετίας. Γιατί επιλέχθηκε να εκδοθούν όμως το 1826; Τι χαρακτήρα είχαν; Φιλελληνικής προπαγάνδας μέσω αυθεντικών τεκμηρίων; Διαφάνειας και ενδελεχούς ενημέρωσης για τα πεπραγμένα των φιλελληνικών επιτροπών; Νομίζω τα δύο αυτά στοιχεία λειτουργούν συμπληρωματικά. Τα έγγραφα απευθύνονται στο φιλελληνικό κοινό της Ελβετίας, σε ανθρώπους ήδη ευαισθητοποιημένους για το θέμα. Ενημερώνουν με άμεσο, αυθεντικό τρόπο για όσα συμβαίνουν στην Ελλάδα.

Είναι ζητούμενο αν οι εκδόσεις αυτές αναπαράγουν πιστά τα χειρόγραφα που έφθασαν στα χέρια του Eynard και των Επιτροπών. Δεν πρόκειται για κάποια ιστορική μελέτη ή έκδοση πηγών αλλά για στρατευμένα, πολιτικά έντυπα. Συνεπώς, περικοπές, διορθώσεις, βελτιώσεις που ενδεχομένως σε κάποιες περιπτώσεις μακιγιάρουν ή και αλλάζουν τα αναφερόμενα, δεν μπορούν να αποκλειστούν. Ο έλεγχος απαιτεί ειδική έρευνα, που ενδεχομένως έχει ευρύτερο ενδιαφέρον, καθώς εντάσσεται στη γενικότερη διερεύνηση του τρόπου χρήσης ιστορικών τεκμηρίων από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων.

Η διασταύρωση που επιχειρήθηκε, πάντως, σε ένα έγγραφο, δεν προϊδεάζει για τέτοιου είδους παρεμβολές. Πρόκειται για το «απόσπασμα επιστολής του στρατηγού Καραϊσκάκη προς τον στρατηγό Κολοκοτρώνη» (σ. 63-66). Συντάχθηκε στην Ελευσίνα, στις 14 Αυγούστου 1826. Εκεί περιέχεται και η αξιοσημείωτη είδηση ότι την επαύριον μιας μάχης ο Γ. Καραϊσκάκης διασταυρώθηκε σε γαλλική φρεγάτα με τον Κιουταχή και τον Ομέρ πασά, όπου είχαν μεταβεί και εκείνοι, εθιμοτυπικά. Το ίδιο έγγραφο δημοσιεύει από το οικογενειακό του αρχείο και ο Γενναίος Κολοκοτρώνης.⁵ Από την αντιπαραβολή των τεκμηρίων προκύπτουν ελάχιστες διαφορές ανάμεσα στην ελβετική και την ελληνική έκδοση. Εντούτοις οι λίγες διαφορές ίσως δεν είναι τυχαίες· ενδεικτικά, η μείωση των σκοτωμένων στη μάχη Τούρκων σε 400, η παράλειψη του οικοδεσπότη Δεριγνύ και άλλων που παραβρέθηκαν στη φρεγάτα κ.ά. Τον διάλογο μεταξύ Καραϊσκάκη και Κιουταχή η ελβετική έκδοση αντλεί από αλλού, την μνημονεύουν όμως οι Σπυρίδων Τρικούπης, Λάμπρος Κουτσονίκας και άλλοι, με παραλλαγές στα διαμειφθέντα.⁶

Το πρώτο φυλλάδιο εκδίδεται αμέσως μετά την έξοδο του Μεσολογγίου σε μια συγκυρία εξαιρετικά κρίσιμη για την Ελλάδα αλλά και για το φιλελληνικό κίνημα. Από τη μία πλευρά, λοιπόν, χρειάζεται να παρουσιαστούν ανάγλυφα στους υποστηρικτές της ελληνικής υπόθεσης οι ανάγκες που δημιούργησε η πτώση του Μεσολογγίου, οι ελλείψεις, η πείνα, η δυστυχία των ηρωικών μορ-

5. *Ελληνικά υπομνήματα ήτοι επιστολαί και διάφορα έγγραφα αφορώντα την Ελληνικήν Επανάστασιν από 1821 μέχρι 1827*, συλλεγέντα μεν υπό του υποστρατήγου Ιωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, εκδοθέντα δε υπό Χ. Ν. Φιλαδελφείως, Αθήνα 1856, σ. 375-376 (η ημερομηνία στην έκδοση αυτή είναι 12 Αυγούστου).

6. Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Δ', Λονδίνο 1857, σ. 67-68· Λάμπρος Κουτσονίκας, *Γενική ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως*, τ. Β', Αθήνα 1864, σ. 302-304.

φών, που χρήζουν περίθαλψης και θαλπωρής. Από την άλλη όμως πλευρά, δεν πρέπει να δοθεί μια εικόνα πλήρους καταστροφής και ερήμωσης, που θα καθιστούσε μάταια και κάθε περαιτέρω βοήθεια. Η ισορροπία ήταν δύσκολη και το μείγμα θλίψης και ελπίδας, που ήταν επιθυμητό να γεννηθεί στους φίλους της Ελλάδας, ευαίσθητο. Σε αυτήν την επίφοβη ισορροπία σχοινοβατούν και οι συντάκτες των εγγράφων. Οι εκπρόσωποι των θεσμικών φορέων (Διοικητική Επιτροπή, Μόνιμη Επιτροπή της Εθνοσυνελεύσεως, Ανδρέας Μεταξάς, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης) χωρίς να το δηλώνουν συνδέουν την πτώση του Μεσολογγίου με το τέλος μιας πολιτικής διαχείρισης. Παρότι δεν υπάρχουν στα κείμενά τους αιτιάσεις κατά της προηγούμενης Διοίκησης, αγωνιούν να εκπέμψουν το μήνυμα ότι οι πολιτικές αλλαγές που αποφασίστηκαν, με τη νέα συλλογική ηγεσία, την κατάρρευση του Εκτελεστικού και την προσωρινή παύση του Βουλευτικού, θα δώσουν φλόγα και πνοή στον Αγώνα.

Την κατάσταση στην Ελλάδα την οριακή αυτή στιγμή αποδίδει με φωτεινά χρώματα, στις 26 Ιουλίου, ο ειδικός απεσταλμένος του Eynard Τομαζέο Πετρίνι, σε αναφορά του από το Ναύπλιο –τη Νάπολη της Ρωμανίας. Παραθέτει πληροφορίες για την άφιξη και διαχείριση των εφοδίων, τις δομικές ελλείψεις και τις τρέχουσες ανάγκες, την πολιτική κατάσταση, τις συμπεριφορές των ανθρώπων. Ταυτόχρονα όμως η στάση του διακρίνεται για την κατανόηση, τη γλυκύτητα, την ενσυναίσθηση.

Τα τεκμήρια του άλλου φυλλαδίου χρονολογούνται στο δεύτερο εξάμηνο του 1826. Η Διοικητική Επιτροπή απευθύνεται στον Eynard. Ζητά συνδρομή σε τρόφιμα και πολεμοφόδια, προτείνει τρόπους για την καλύτερη οργάνωση της παραλαβής και διανομής της βοήθειας. Ο Πετρίνι από το Ναύπλιο και μετά από την Αγκόνα, όπου θα παραμείνει σε καραντίνα, φαίνεται ότι κινεί τα νήματα. Ένα ελάχιστο δείγμα του ρόλου του: στις αρχές Αυγούστου μαζί με τις δικές του αναφορές αποστέλλει στον Eynard και επιστολές των Μιαούλη, Μαυρομιχάλη και της Επιτροπής Κρήτης, όπου επιχειρηματολογούν για την αποστολή ειδικής βοήθειας σε Ύδρα, Μάνη και Γραμβούσα. Λίγο μετά, στα μέσα Σεπτεμβρίου, η νέα αναφορά του Πετρίνι περιλαμβάνει ειδήσεις για την τύχη των

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος

Επίσημα έγγραφο
για τις αποστολές βοήθειας
προς την Ελλάδα από τον Eynard

Αθήνα 2022

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος

Επίσημα έγγραφα
για τις αποστολές βοήθειας
προς την Ελλάδα από τον Eynard
και για την κατάσταση της Ελλάδας
κατά τα τέλη Ιουλίου 1826

Αθήνα 2022

κατάφορτων με εφόδια πλοίων που έφθασαν ήδη στις παραπάνω περιοχές.

Η παραστατική αποτύπωση της κατάστασης των άθλιων συνθηκών που ζούσαν οι πρόσφυγες στα περίχωρα του Ναυπλίου και στο νησάκι Κάλαμος, και τα μέτρα που λήφθηκαν για τη διατροφή τους με βάση την ελβετική βοήθεια, είναι από τα σημεία εκείνα που πρέπει να συγκινήσαν τους αναγνώστες των εγγράφων. Γενικότερα, η αίσθηση που αποκόμιζε όποιος διάβαζε τότε το έντυπο —όπως και ο σημερινός αναγνώστης— είναι ότι η ενορχήστρωση και η εκτέλεση των αποστολών των εφοδίων προς τους Έλληνες ήταν μια επιχείρηση που απαιτούσε οργάνωση, θέληση, αφοσίωση και γενναιοδωρία.

Οι αναφορές του Eynard προς τα μέλη της Ελληνικής Επιτροπής Γενεύης, με τις οποίες ολοκληρώνεται το βιβλίο, είναι αποκαλυπτικές για τον σχεδιασμό και τη στράτευσή του στην ελληνική υπόθεση. Υποστηρίζει με θέρμη ότι απαιτείται τακτική κατά μήνα συνδρομή για τη διατροφή του ελληνικού λαού και ξεδιπλώνει το φιλανθρωπικό και πολιτικό σχέδιό του για τη σίτισή του, με ορίζοντα διετίας, που θα χρηματοδοτούνταν από τη διάχυση της αλληλεγγύης, εκτός από τους πλούσιους και στον απλό λαό, με μια μικρή αλλά σταθερή εβδομαδιαία συνδρομή. Στην κατεύθυνση αυτή είναι και ο σχεδιασμός του για την προσφορά ειδικών προσωπικών βοηθημάτων στις χήρες των αγωνιστών. Στόχοι γενναιόφρονες μα δύσκολα πραγματοποιήσιμοι. Τα λόγια με τα οποία κλείνει επιστολή του προς την Ελληνική Επιτροπή Γενεύης, «δεσμεύομαι να αφιερώσω όλον μου τον χρόνο, όλες μου τις δυνάμεις και ένα μέρος της περιουσίας μου, για να βοηθήσω αυτό τον δύσμοιρο λαό», θεωρώ ότι ορίζουν κάποια από τα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ